

УДК 378.1(045)

Н. І. Ашиток

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ «ЛЮДИНА – ПРИРОДА» ЯК СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ У ВИХОВАННІ МОЛОДІ

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Анотація. У вирішенні глобальних екологічних проблем людство має спиратися не лише на практичне виробництво та наукові розробки, а й на зміни у духовній сфері. У зв'язку із цим питання виховання, зміни цінностей, формування відповідального ставлення людини до природи мають першочергове значення. Через це актуалізується екологічне виховання, що має будуватися на системі моральних цінностей, до яких належить соціальна відповідальність людини за збереження природного середовища, його охорони. У статті формування цієї цінності вивчається не лише в рамках екологічного, а й морального і нормативно-правового аспектів.

Ключові слова: соціальна відповідальність, природне середовище, моральна цінність, мораль, екологічне виховання, педагогіка.

Вступ

В епоху постіндустріального суспільства об'єднання зусиль людей у взаємодії з природою, розвиток науки і техніки підсилюють позиції людини у системі «людина – природа». Діяльність людей, що пов'язана з освоєнням природних багатств, набула характеру «експлуатації природи» і досягла загрозливого рівня – стану екологічної кризи, оскільки, поперше, витрати природних джерел енергії, сировини та матеріалів почали перевищувати можливість відновлення їх у природі; по-друге, у зв'язку зі зростанням кількості населення обсяг виробництва продуктів харчування досяг межі можливостей потенціалу природи, по-третє, діяльність людей почала несприятливо впливати на механізми самовідтворення природи. Із «господаря природи» людина поступово стала перетворюватися на «заручника» власного вторгнення в світ природи.

У наш час все частіше усвідомлюється, що при вирішенні глобальних екологічних проблем людство має спиратися не лише на практичні виробничі та науково-технічні розробки. Значно більшою мірою шляхи подолання глобальної екологічної кризи мають пов'язуватися з питаннями духовного порядку. Причини існування глобальних проблем варто шукати у природі людей, їхніх прагненнях, егоцентричності стосовно до природного середовища, а тому перетворення потребує не світ природи, а свідомість людей. Розвиток науки та виробництва залежить від обраної людьми системи цінностей, якою вони керуватиметься у своїй діяльності. У зв'язку із цим актуальності набувають питання виховання, зміна ціннісного ставлення людей до світу, усвідомлення ними соціальної відповідальності за наслідки своїх дій у контексті засвоєння норм моралі.

Традиційно мораль розглядалася як форма суспільної свідомості, що регулює стосунки між людьми, проте екологічна криза змусила переосмислити цю установку та включити взаємини з природою до системи моральних цінностей. Так само, як людина зважає на інтереси інших людей, вона має зважати на закони розвитку природи, розглядати її як самостійну цінність, а не лише як засіб для досягнення цілей.

Проблематика соціальної відповідальності за дії й вчинки перед суспільством та його інститутами, що асоціюється з моральним потенціалом людей, їхньою

внутрішньою культурою, давно перебувала і перебуває у центрі зацікавлень як науковців, так і практиків. Питання виховання відповідальності у підростаючого покоління хвилювали багатьох вітчизняних та зарубіжних авторів (С. Гессен, А. Макаренко, П. Печчеї, В. Сухомлинський та ін.). С. Гессен, зіставляючи системи освіти різних країн, відзначав їхній зв'язок з особливостями державного устрою та правовою системою і наголошував, що формування відповідальної особистості набуває ефективності лише в межах правової держави (Гессен, 1995). У педагогіці проблема соціальної відповідальності пов'язувалась із формуванням колективізму (А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.). А. Макаренко визначив відповідальну залежність як принцип виховання (Макаренко, 1990). В. Сухомлинський вважав основою виховання моральних цінностей, у тому числі любові, сформовану відповідальність людини на своїй дії (Сухомлинський, 1988).

Сучасні дослідження соціальної відповідальності присвячені її співвідношенню до індивідуальної свободи в аксіосфері інформаційного суспільства (Кунденко, Гаплевська, 2016), розгляду необхідності об'єднання людства у межах гуманістичної парадигми з метою подолання глобальних кризових явищ (Ашиток, 2011), вивченню екологічного виховання як фундаменту єдності людини і природи з метою забезпечення коеволюції різних видів організмів у контексті відповідальності перед майбутніми поколіннями (Моисеев, 1989: 25) та ін.

З педагогічної точки зору, відповідальність – це здатність особистості контролювати свою діяльність відповідно до прийнятих у суспільстві чи колективі соціальних, моральних та правових норм та правил, почуття обов'язку (Коджаспирова, Коджаспиров, 2005). Це морально-ціннісна категорія, що включає стратегію соціально відповідальної поведінки особистості, узгодженої з нормами та цінностями суспільства. Становленню соціальної відповідальності як цінності особистості у системі «людина – природа» сприяє екологічне виховання.

Незважаючи на те, що питанням формування соціальної відповідальності особистості присвячено чимало праць, осмисленню цієї категорії як соціальної цінності, що формується передусім у процесі екологічного виховання приділено недостатньо уваги, а це актуалізує дослідження у зазначеному напрямку.

Мета і завдання

Мета статті – дослідити соціальну відповідальність у системі «людина – природа», а завдання – розглянути особливості формування соціальної відповідальності як соціальної цінності у контексті екологічного виховання.

Методологія дослідження

У роботі використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Основним серед них став системний метод, за допомогою якого об'єкт дослідження вивчався в межах цілісної сукупності елементів у зв'язках між ними, тобто об'єкт – формування соціальної відповідальності – розглядався як складова системи освіти. Крім того, у процесі дослідження використано аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, абстрагування та ін.

Результати

Необхідність бережливого ставлення до природи усвідомлювалась людством на ранніх етапах його розвитку, що знаходило втілення в існуванні табу у первісних народів, згідно з якими заборонялось полювати на звірів під час їхнього розмноження. Пізніше, коли проблема формування членів суспільства стала об'єктом зацікавленості науки, створювалися концепції «натуралістичного» (Я.-А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, М. Ушинський) або «природоузгодженого» виховання (Ш. Фур'є). У наш час у межах екологічного виховання, що передбачає усвідомлення природи як несумнівної цінності, середовища, необхідного для існування людини, особливого значення набуває формування у людей соціальної відповідальності за свої вчинки по відношенню до природи.

Екологічне виховання тісно пов'язане з моральним, адже формування нового ставлення людини до природи це не стільки технічне чи соціально-економічне завдання, скільки моральне. Відомі вчені (А. Печчеї, М. Моїсеєв) вважають, що причини екологічної кризи є у самій людині – у проблемах її моральної сформованості (Моїсеєв, 1989; Печчеї, 1985). Криза моралі є більш небезпечною, ніж криза у сферах політики чи економіки, оскільки причиною цього є розум людини, що вийшов з-під контролю духовності. Метою екологічного виховання є становлення особистості, відповідальної за свої дії по відношенню до природи на основі дотримання нею моральних та правових принципів природо-користування, діяльності, спрямованої на вивчення природи та її охорону. Звідси випливають завдання екологічного виховання: засвоєння екологічних знань; формування екологічно доцільних мотивів, звичок, потреб під час взаємодії з природним середовищем. Передбачається також формування соціальної відповідальності у контексті таких моральних цінностей, як співпереживання, співчуття, добро, гуманізм, справедливість.

Виховання, у якому б аспекті воно не вивчалось, за впливом на становлення якостей особистості є цілісним. У цьому плані формування соціальної відповідальності як цінності впливає на становлення людини не лише в екологічному і моральному аспектах, а й розумовому і нормативно-правовому. При аналізі формування соціальної відповідальності у першому з названих планів слід зазначити, що

сучасна екологічна ситуація вимагає від людства пошуку нової моральної орієнтації у відносинах із природою, перегляду норм поведінки людини у природному середовищі, оскільки у суспільствах, що перебувають на індустріальному ступені розвитку, традиційна мораль орієнтує природокористувачів на хижацьку експлуатацію природних ресурсів, на забезпечення потреб членів суспільства, нехтуючи екологічно неприпустимими наслідками діяльності людства. При переході до постіндустріальної стадії розвитку суспільства, коли відбувається якісний стрибок у зростанні продуктивних сил, нормою має стати моральна регуляція способів освоєння природи, ставлення до неї як безумовної цінності на основі соціальної відповідальності за її збереження перед сучасним та майбутніми поколіннями.

Екологічне виховання, у межах якого формуються моральні цінності, не може бути ефективним, якщо вони не супроводжується розвитком розумового потенціалу людини. Щоб індивід міг взяти участь в усуненні загрози екологічної кризи, вирішенні наростаючих соціально-екологічних проблем, необхідно сформувати у нього систему знань щодо проблем цієї кризи та внутрішню потребу здійснювати процес з їхнього вирішення. Зазначений процес реалізується з урахуванням цілісного ставлення до сутності світу, природи, людини, розуміння сенсу людського буття. Під час засвоєння знань про природу та її стан відбувається формування системи екологічних цінностей та пріоритетів індивідів та суспільства. Вкрай необхідним для людства є впровадження нової парадигми взаємодії людини з середовищем. Одну з перших концепцій нової парадигми запропонував В. Вернадський (Вернадский, 1989). З огляду на нерозривний зв'язок людства як «живої речовини» з матеріально-енергетичними силами біосфери Землі завдяки науці та її використанню в інтересах суспільства, людина, на думку дослідника, стає «могутньою геологічною силою», спрямованою на перебудову біосфери в інтересах людства на основі загальнолюдських цінностей.

У нормативно-правовому плані формування соціальної відповідальності людини за збереження природного середовища відображає відповідність панівних у суспільстві стосунків людей між собою та ставлення до довкілля. На кожному етапі історичного розвитку існувала і існує певна система ставлень суспільства до природи. У наш час взаємодія суспільства та природи має будуватися на основі поваги до індивіда, його гідності та невід'ємних прав, узгодженні цілей індивіда, суспільства, виробництва з можливостями навколишнього середовища у межах нової парадигми, до якої належить, зокрема, «доктрина керування еволюцією» П. Куусі. Мета доктрини – забезпечити виживання людства і відвернути загрозу його загибелі в результаті конфлікту з природою, що має самостійну цінність і поза ставленням до неї людини, оскільки діяльність кожної живої істоти спрямована на самозбереження та самореалізацію. Мета живого – у ньому самому, воно не «призначене» для людини. В основу доктрини покладені уявлення про людину як частину природи; самовизначення на основі біологічних

уявленні про себе; усвідомлення спільності інтересів людей на базі загальних видових ідей і дій з метою усунення наслідків екологічної кризи (Kuusi, 1985).

Моральні цінності виступають основою нормативно-правових змін. Екологічні знання, переростаючи у переконання та дії, мають тісно поєднуватися з дотриманням людьми норм природоохоронного законодавства, у яких відображено суспільні інтереси. Держава як головний механізм регулювання та узгодження спільних інтересів індивіда та суспільства у їх взаємовідносинах з природою має виняткові права не лише на створення екологічного законодавства, а й на примусові дії щодо індивідів чи їхніх груп, спрямовані на дотримання цих законів. Безперечно, норми природоохоронного законодавства будуються на основі соціальних цінностей, які, за визначенням Г. Коджаспирової та О. Коджаспирова, є суспільно значущими для особистості, соціальної спільноти, суспільства в цілому. Ці цінності схвалюються та поділяються більшістю людей. Як правило, соціальні цінності не піддаються сумніву, вони є еталоном, ідеалом для всіх людей, а на їхнє формування спрямований педагогічний процес (Коджаспирова, Коджаспиров, 2005). Приблизно такий самий зв'язок між цінностями і нормами поведінки відзначає В. Крисько, який соціальні цінності вважає найважливішим елементом системи соціального врегулювання поведінки людини, соціальної групи, суспільства загалом, здатного забезпечити мотивацію їхнього життя та діяльності. З соціальних цінностей таких, як такі як свобода, рівність, братерство, мир, честь, соціальна справедливість, громадянський обов'язок та ін. формуються соціальні норми (Крысько, 1999), що визначають характер відносин, форми поведінки, мету і способи її досягнення. З погляду формування соціальної відповідальності за долю людства у питаннях вирішення глобальних проблем сформовано такі основні стратегії: обмежувальна (обмеження виробництва та споживання), оптимальна (підтримка темпів розвитку виробництва, що не перевищують критичного рівня використання природних ресурсів) та стратегія замкнутих циклів (організація безвідходних виробництв). Всі ці варіанти побудовані на ідеї відмови від некерованого розвитку цивілізації, що є важливою умовою збереження людства.

Обговорення

На думку Е. Гідденса, сучасність, що постійно ставить людину у стан ціннісного вибору, насамперед, кардинально змінює зміст міжособистісних відносин. Звільняючись від залежності зовнішніх факторів – традицій, спорідненості, матеріального забезпечення, особистість набуває нових якостей. Її характерною рисою, зокрема, стає соціальна відповідальність. У такий спосіб особистість втрачає зовнішні опори, що детермінують її поведінку (авторитет, традиції, віру). Виникає дезорієнтованість людей, джерелом якої, на думку соціолога, є розрив наступності у системі сформованих цінностей, а також соціальних та культурних традицій (Giddens, 1990). На наш погляд, соціальні і культурні традиції не втрачають статусу зовнішніх опор, незважаючи на те, що

соціальна відповідальність набуває особливого значення у контексті екологічних викликів сьогодення.

Висновки

Сучасна цивілізація характеризується як мінлива і суперечлива. Її розвиток пов'язаний не лише з прогресивним рухом, а й із наростанням кризових явищ, у тому числі екологічної кризи, подолання якої є можливим шляхом ціннісних змін у свідомості людини, усвідомлення соціальної відповідальності кожної особистості за майбутнє людства. Лише з позиції зазначеної відповідальності формується здатність людей встановлювати оптимальну взаємодію у системі «людина – природа», впорядковано та свідомо регулювати зазначену взаємодію та підтримувати потенціал природного середовища.

Список літератури

1. Giddens Anthony. The Consequences of Modernity / Anthony Giddens. – Cambridge: Polity Press, 1990. – 186 pp.
2. Kuusi P. This World of Man / P. Kuusi. Pergamon: Oxford, New York, 1985. – 283 pp.
3. Ашиток Н. І. Рецепція ідеї планетарної єдності людей у філософії космізму / Н. І. Ашиток // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – № 2 (28), 2018. – С. 85-89.
4. Вернадский В. Биосфера и ноосфера / В. Вернадский. – М.: Наука, 1989. – 262 с.
5. Гессен С. Й. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. Учебное пособие для вузов / С. Й. Гессен. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 448 с. – URL: <https://textarchive.ru/c-1655102-pall.html>
6. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М.: Академия, 2005. – 448 с. – URL: <https://refdb.ru/look/1940555-pall.html>
7. Крысько В. Г. Этнопсихологический словарь / В. Г. Крысько. – М.: МПСИ, 1999. – 343 с. – URL: <https://rus-ethnopsychology-dict.slovaronline.com/>
8. Кунденко Я. М. Соціальна відповідальність та індивідуальна свобода в аксіосфері сучасного інформаційного суспільства / Я. М. Кунденко, О. І. Галпєвська // Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія. – 2016. – № 1. – С. 46-49.
9. Макаренко А. С. О воспитании / А. С. Макаренко; сост. и автор вступ. ст. В. С. Хелемендик. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
10. Моисеев Н. Н. Экология, нравственность и политика / Н. Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1989. – № 5. – С. 23-28.
11. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.
12. Сухомлинский В. А. Письма о любви. Мудрость родительской любви / В. А. Сухомлинский. – М.: Мол. гвардия, 1988. – 304 с.

References

1. Ashytok, N.I., 2018. "Retseptsiia idei planetarnoi yednosti liudei u filosofii kosmizmu" ["Reception of the idea of planetary unity of people in the philosophy of cosmism"]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu. Seriya: Filosofiiia. Kulturolohiia, Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies*, 2(28): 85-89. <https://doi.org/10.18372/2412-2157.28.13379>
2. Gessen, S.Y., 1995. *Osnovy pedagogiki. Vvedenie v prikladnuiu filosofiiu [Fundamentals of Pedagogy. Introduction to Applied Philosophy]*. Moscow: Shkola-Press. <https://textarchive.ru/c-1655102-pall.html>.
3. Giddens, A., 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
4. Kodzhaspirova, G.M., and A.Yu. Kodzhaspirova, 2005. *Pedagogicheskii slovar [Pedagogical dictionary]*. Moscow: Akademiia. <https://refdb.ru/look/1940555-pall.html>.
5. Krysko, V.G., 1999. *Etnopsikhologicheskii slovar [Ethnopsychological dictionary]*. Moscow: MPSI. <https://rus-ethnopsychology-dict.slovaronline.com/>.

6. Kundenko, Ya.M., and O.I. Haplevska, 2016. "Sotsialna vidpovidalnist ta individualna svoboda v aksiosferi suchasnoho informatsiinoho suspilstva" ["Social responsibility and individual freedom in the axiosphere of the modern information society"]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya : Filosofiia. Kulturolohiia, Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies*, 1(23): 46-49. <https://doi.org/10.18372/2412-2157.23.12610>

7. Kuusi, P., 1985. *This World of Man*. Oxford; New York: Pergamon.

8. Makarenko, A.S., 1990. *O vospitanii [About education]*. Author introduction V. Khelemendik. Moscow: Politizdat.

9. Moiseev, N.N., 1989. "Ekologija, нравственность i politika" ["Ecology, morality and politics"]. *Voprosy filosofii, Problems of Philosophy*, 5: 23-28.

10. Pechchei, A. 1985. *Chelovecheskie kachestva [Human qualities]*. Moscow: Progress.

11. Sukhomlinskiy, V.A., 1988. *Pisma o liubvi. Mudrost roditelskoy liubvi [Love letters. The wisdom of parental love]*. Moscow: Molodaia gvardiia.

12. Vernadskiy, V.I., 1989. *Biosfera i noosfera [Biosphere and noosphere]*. Moscow: Nauka.

Н. И. Ашиток

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В СИСТЕМЕ «ЧЕЛОВЕК – ПРИРОДА» КАК СОЦИАЛЬНАЯ ЦЕННОСТЬ В ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В решении глобальных экологических проблем человечество должно опираться не только на практическое производство и научные разработки, но и изменения в духовной сфере. В этой связи вопросы воспитания, изменения ценностей, формирования ответственного отношения человека к природе имеют первостепенное значение. Экологическое воспитание должно строиться на системе нравственных ценностей, к которым относится социальная ответственность. В статье формирование этой ценности изучается не только в рамках экологического, но и морального и нормативно-правового аспектов. Отмечено, что экологический кризис преодолеть можно прежде всего путем ценностных изменений в сознании каждой личности, осознания им социальной ответственности за состояние природной среды, без которой невозможно существование человечества.

Ключевые слова: социальная ответственность, природная среда, нравственная ценность, мораль, экологическое воспитание, педагогика.

N. Ashytok

SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE SYSTEM OF "MAN-NATURE" AS A SOCIAL VALUE IN THE EDUCATION OF YOUTH

Introduction. The solution to the global environmental problems of humanity should be dictated by practical production, scientific and technical inventions, and, moreover, the changes in the spiritual sphere. In this regard, the issues of education, change of values, and the formation of a responsible attitude to the world are of paramount importance. The aim of the article is to study the phenomenon of social responsibility in the system of "man-nature", and its **task** correspondently is to consider the features of the formation of social responsibility as a social value in the context of environmental education. Research methods. General scientific and special research methods were used in the study. The system method was used as the leading one to study the object under research within a holistic set of its elements and their relations. In addition, the methods of induction, deduction, analysis, synthesis, generalization, and others were used in the study. **Research results.** Environmental education is closely related to moral education because the formation of a new attitude of man to nature is not so much a socio-economic but a moral task. The final aim of environmental education is the formation of a responsible attitude to nature, which involves compliance with moral and legal principles in activities aimed at studying nature, and its protection. In the article, the formation of this value is studied in the environmental, moral, and regulatory aspects. Discussion. E. Giddens believes that modernity, which constantly involves an individual in a state of value choice, changes the content of interpersonal relations. As a result, there is a disorientation of people, the source of which is the rupture of the continuity of social and cultural traditions. In the opinion of the author, social and cultural traditions do not lose the status of external pillars, despite the fact that social responsibility is of particular importance. **Conclusion.** Modern civilization is characterized to be contradictory, its development is associated with the progressive movement but also with the growing environmental crisis, which can be overcome due to value changes in human consciousness, and awareness of social responsibility for the future of mankind.

Keywords: social responsibility, natural environment, moral value, morality, ecological education, pedagogy.

УДК 1(091)(075.8)

Н. Г. Мозгова¹, К. С. Гончаренко²

ЧАС ТА БУТТЯ В СМИСЛОВИХ МОДЕЛЯХ ТРАДИЦІЙНОГО СХОДУ ТА ПОСТМОДЕРНОГО ЗАХОДУ

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

¹n.h.mozhova@npu.edu.ua

²k.s.honcharenko@npu.edu.ua

Анотація. Стаття присвячена розгляду концептів «часу» та «буття» в різних культурних традиціях: східній та західній, між якими завжди існував та існує певний зазор (соціологічний, філософський, часовий) відповідно до якого, як східна так і західна людина живе в один час, але не перебуває в одній фазі соціального циклу. В статті показано, що східна культурна традиція щодо західної є певним «проектом», який уже зреалізований, здійснений, довершений, витриманий часом та осмислений, вкорінений в бутті, у той час як західна культура лише підходить до нього в якості «нової перспективи». Точкою перетину для розуміння того, що традиційність Сходу є не кардинально відмінною, а, навпаки, близькою тому, що постулюється Заходом у його постмодерному варіанті є ірраціональність з її плінністю, орієнтованістю на тимчасове, миттєве тощо, а відтак – обґрунтування цього є метою даною розвідки. У такий спосіб, у дослідженні ми намагаємося реалізувати головне завдання: увічнити точки перетину традиційного Сходу та постмодерного Заходу та довести, що ці культури не є кардинально протилежними. Центральною проблемою статті є спроба аналізу тлумачення часу та буття в східній смисловій моделі та відповідно до цього обґрунтування співперетину даної проблематики в смисловій моделі постмодерної культури, в